

Bewoning en landschap in het Gooi in de ijzertijd

Nieuwe inzichten uit onderzoeken (2005-2022)

Sander Koopman

In het tweede decennium van de eenentwintigste eeuw zijn er in de Gooise gemeenten vele archeologische onderzoeken uitgevoerd verbonden aan bouwplannen. Een deel van deze onderzoeken heeft nieuwe inzichten opgeleverd over bewoning en landschap in het Gooi gedurende de ijzertijd.

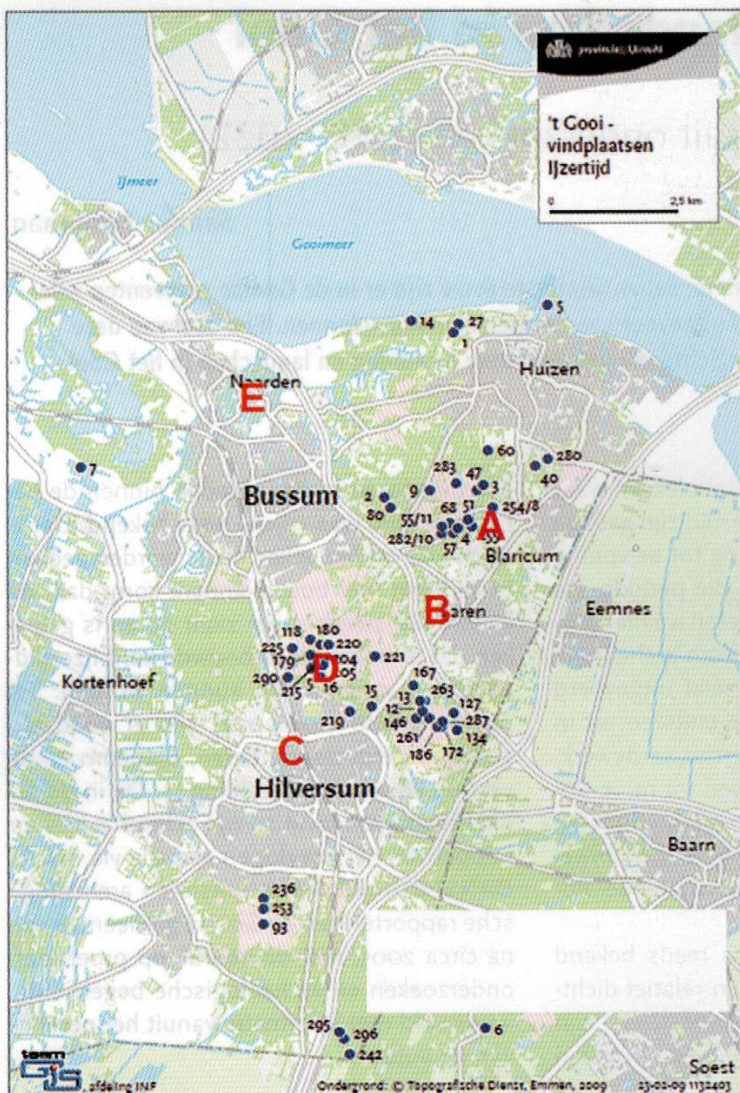
Dit artikel bespreekt een aantal plekken waar vrij recent vondsten uit de ijzertijd zijn gedaan en de inzichten met betrekking tot bewoning en landschap in het Gooi in die periode. De tijdsaanduiding 'ijzertijd' moeten we hier overigens ruim zien. Dateringen van archeologische opgravingen worden veelal uitgevoerd aan de hand van aardewerkvondsten en in de praktijk blijkt dat de inheemse aardewerkstijlen uit de ijzertijd doorlopen tot in de Romeinse tijd. Alle hierna besproken vondsten kunnen dus feitelijk betrekking hebben zowel op de ijzertijd als op de aansluitende Romeinse tijd.

Uit eerdere onderzoeken is reeds bekend dat het Gooi in de ijzertijd een relatief dichtbevolkt gebied moet zijn geweest. Zo zijn er op de Gooise heidevelden vele vondsten gedaan van ijzertijdaardewerk (Cruysheer, 2009) en op de Bussumer- en Westerheide vinden we een van de grootste urnenvelden van Nederland (Wimmers & Van Zweden, 1992). Een vrij recente ontdekking (2012) is de aanwezigheid van een raatakkercomplex op de Hoorneboegse heide (Theunissen, 2014; Wortelboer, 2014). Uit het spreidingskaartje van ijzertijdvondsten in de publicatie *De IJzertijd en Romeinse tijd van het Gooi* (Cruysheer, 2009) blijkt duidelijk dat volgens de inzichten van toen de ijzertijdvondsten vrijwel exclusief tot de heidevelden beperkt waren. Over de eventuele aanwezigheid van

ijzertijdsporen in de gebieden binnen de bebouwde kom was vrijwel niets bekend. Dankzij de vele onderzoeken die er worden gedaan in verband met bouwplannen, komt daar de laatste tijd steeds meer zicht op en is gebleken dat er ook in de bebouwde kom ijzertijdvondsten aangetroffen kunnen worden. Tot nu toe (stand eind 2022) zijn er vondsten gedaan in Hilversum, Laren, Blaricum en de vesting Naarden (afbeelding 1). De in dit artikel besproken locaties zijn achterhaald door middel van het doorlopen van alle via KNAW DANS' dan wel Archis ontsloten archeologische rapporten van de Gooise gemeenten van na circa 2005, met de nadruk op proefsleufonderzoeken en archeologische begeleiding, aangevuld met informatie vanuit het netwerk van de auteur.

Blaricum: Boslaan, Enghlaan, Bloemlandseweg en Tafelbergweg

Aan de *Boslaan* (A in afbeelding 1) is in 2016 een archeologisch onderzoek uitgevoerd waarbij proefsleuven zijn gegraven (Nales, 2016). Op deze locatie bestaat de top laag van de bodem uit een middeleeuws esdek, maar daaronder is een oudere akkerlaag aangetroffen (afbeelding 2). Op basis van in deze laag aanwezige aardewerkresten is vastgesteld dat de akkerlaag uit de ijzertijd dateert, waarmee is aangetoond dat er op



Afbeelding 1. Kaartje uit Cruysheer, 2009, met de ligging van de tot en met 2008 bekende vondsten uit de ijzertijd, aangevuld met de ligging van nadien aan het licht gekomen vondsten.

A = Boslaan en omgeving, Blaricum; B = Esseboom, Laren; C = Borneolaan, Hilversum; D = Aardjesberg, Hilversum; E = Bussumerstraat, Naarden (bewerking door auteur).

deze locatie raatakkers² lagen. Ook is er op deze locatie een paalspoor aangetroffen dat vanuit de ijzertijdakkerlaag tot in de onderliggende *periglacia*³ hellingafzettingen loopt. Dat duidt op de mogelijke aanwezigheid van een bouwwerk op deze plek. Voorts zijn er zeventien fragmenten gevonden van handgevormd met kwarts/granietgruis gemagerd⁴ aardewerk. Deze fragmenten vertonen slijtagesporen, wat erop wijst dat ze geruime tijd in de akker hebben gelegen en waarschijnlijk met bemesting op de akker zijn gekomen. In

de akkerlaag is een forse windkanter aangetroffen (grootte ongeveer 40 cm) die waarschijnlijk dienst heeft gedaan als markering van een perceel. Een voorloper dus van de zogenaamde *markestenen* waarmee in de Middeleeuwen grenzen werden gemarkeerd op de essen. Opvallend is dat sporen uit latere tijden geheel ontbreken. Dat wijst erop dat deze locatie na de ijzertijd langere tijd niet is gebruikt, totdat in de loop van de Middeleeuwen de plaggenbemesting in zwang kwam en het bovenliggende esdek is ontstaan.



Afbeelding 2. Profiel in een proefsleuf aan de Boslaan te Blaricum met een akkerlaag uit de ijzertijd (S4000 in de foto) (foto Transect, bron: Transect rapport 928).

Aan de nabijgelegen Enghlaan is een identieke bodemopbouw aangetroffen met onder het laatmiddeleeuwse esdek een oude akkerlaag die zeer waarschijnlijk dateert uit de ijzertijd/Romeinse tijd (Salomons, 2019). Ook op deze locatie ontbreken vondsten uit de tussenliggende periode. Aan de Bussumerweg komen we de oude akkerlaag alweer tegen en hier zijn op het niveau van deze laag ook meer vondsten gedaan uit de ijzertijd (Rebergen, 2020). Zo zijn hier vijf scherven hand-

gevormd aardewerk gevonden (afbeelding 3) en verscheidene paalkuilen en kuilen, echter zonder een duidelijke samenhang.

Bijzonder is de vondst van een fragment van een bronzen draadfibula (kledingspeld), eveneens in de oude akkerlaag. Deze wordt globaal gedateerd op 150-100 v. Chr. en is daarmee typologisch te duiden als een *mid-den-La Tène fibula* (afbeelding 4). Voor het Gooi is dit een zeer zeldzame vondst, doordat deze tere objecten, zeker buiten een grafheuvelcontext, zoals hier het geval is, vaak helemaal vergaan in de goed doorlatende en boven de grondwaterspiegel gelegen zandgrond. De vondstassociatie, als geheel bezien, duidt erop dat hier in de ijzertijd zonder twijfel bewoning geweest moet zijn, hoewel deze helaas nog niet op een exacte locatie vastgepind kan worden.

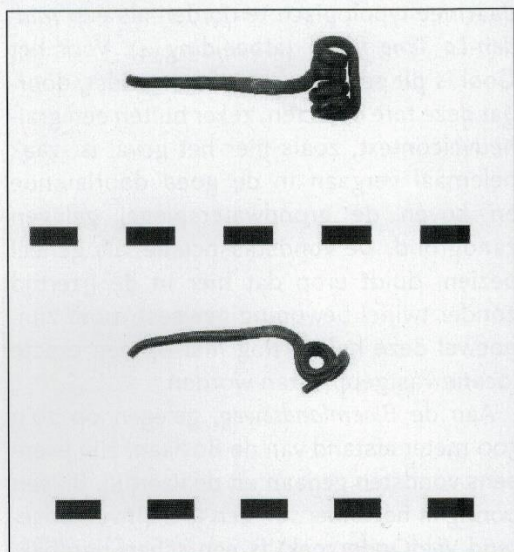
Aan de Bloemlandseweg, gelegen op zo'n 500 meter afstand van de Boslaan, zijn eveneens vondsten gedaan uit de ijzertijd. Bij een boring in het kader van een IVO (Inventariserend VeldOnderzoek) is een scherp hardbakkend, grofgemagerd handgevormd aardewerk aangetroffen, die waarschijnlijk dateert uit de periode late bronstijd tot en met de ijzertijd (Rap, 2017). Ook zijn bij dit onderzoek in een boring verbrande botresten aangetroffen. Die zijn helaas niet gedateerd, maar gezien reeds bekende vondsten nabij de Tafelberg (op zo'n 700 meter afstand) is een datering late bronstijd-vroege ijzertijd zeer wel mogelijk.

Bij het daaropvolgende proefsleuvenonderzoek is een gebroken wandscherf handge-



Afbeelding 3. Vijf aardewerk-scherven uit de ijzertijd, gevonden aan de Bussumerweg, Blaricum (foto VUHbs, bron: VUHbs ZAN 761).

vormd aardewerk aangetroffen, verschaald met organisch materiaal en potgruis (Bink, 2019). De datering hiervan is late ijzertijd-Romeinse tijd. Ook bij dit onderzoek is onder het subrecente esdek een oude akkerlaag aangetroffen, en gezien de aanwezigheid van

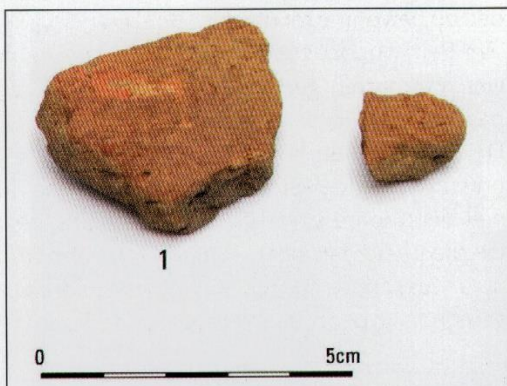


Afbeelding 4. Fragment van een midden-La Tène draadfibula, gevonden aan de Bussumerweg, Blaricum. (foto VUHbs, bron: VUHbs ZAN 761).

twee aardewerscherven uit de ijzertijd, lijkt het erop dat ook hier raatakkers hebben gelegen (afbeelding 5). Voorts zijn aan de *Rotondeweg* vijftien fragmenten handgevormd aardewerk uit de late bronstijd/ijzertijd aangetroffen (Röring, 2022).

Laren: Esseboom

Op de locatie van het voormalige *Rosa Spier Huis* aan de *Esseboom* (B) is in maart-april 2020 een archeologisch onderzoek uitgevoerd (Van Bussel, 2020). In een van de werkputten zijn paalsporen aangetroffen in een patroon dat te interpreteren valt als een spieker (graanopslaghuisje) of deel van een grotere gebouwstructuur (afbeeldingen 6 en 7). In andere werkputten zijn paalsporen aangetrof-



Afbeelding 5. Een (gebroken) wandscherf handgevormd aardewerk, gevonden aan de Bloemlandseweg te Blaricum (foto VUHbs, bron: VUHbs ZAN 753).

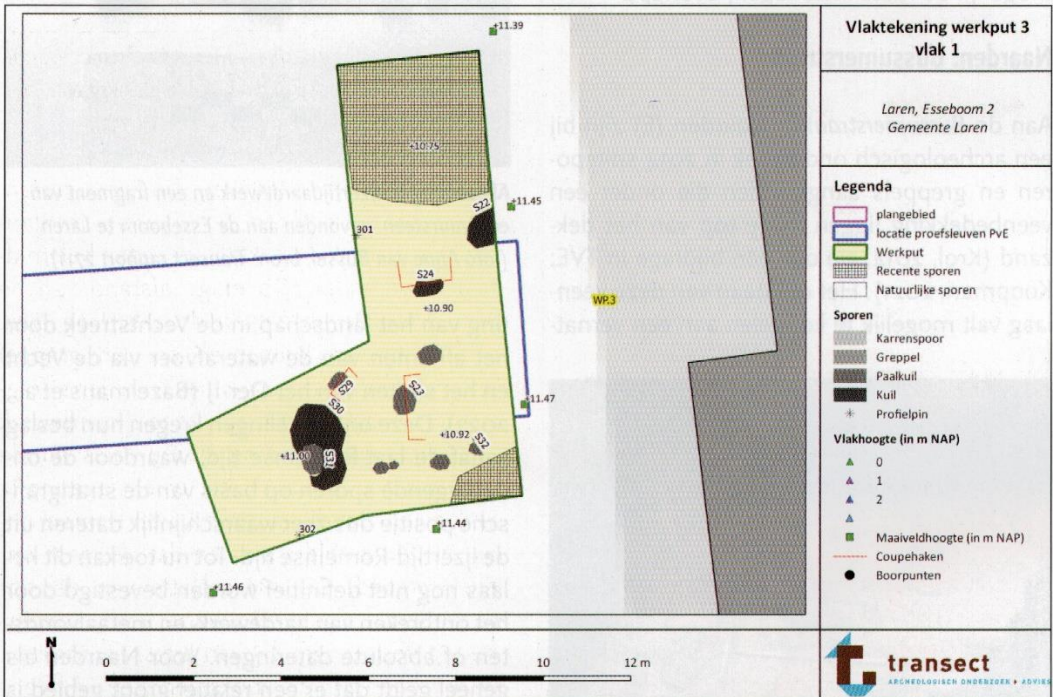
fen van twee afzonderlijke gebouwstructuren. Deze sporen bevinden zich (net als in Blaricum) in een oude akkerlaag onder het middeleeuwse esdek. Op enige afstand van de gebouwstructuren zijn in de akkerlaag twee complexen van kuilsporen en een greppel gevonden. Verder zijn er verscheidene fragmenten handgevormd gemagerd aardewerk aangetroffen (afbeelding 8). Op basis van de aard van het baksel en het type magering is vastgesteld dat dit aardewerk zeer waarschijnlijk uit de ijzertijd stamt en dat het gaat om gebruiksgoed. De interpretatie van de site als nederzettingsterrein wordt verder ondersteund door de vondst van *brosse kwartsieten*. Deze stenen zijn als kooksteen⁵ gebruikt voor het bereiden van voedsel in kokend water. De vondsten aan de Esseboom zijn bijzonder, doordat hier voor het eerst in het Gooi een (deel van een) plattegrond van een gebouw uit de ijzertijd is aangetroffen.

Hilversum: Borneolaan en Aardjesberg

Een enorm toeval was dan ook dat er in september 2020 (dus een paar maanden na het onderzoek aan de Esseboom te Laren) een archeologische opgraving is uitgevoerd aan de *Borneolaan* (C) te Hilversum waarbij eveneens resten uit de ijzertijd zijn aangetroffen die dui-

den op bewoning ter plaatse (Boelsma, 2020 & Van Renswoude, 2021). Bij dit onderzoek zijn vier werkputten gegraven waarin in totaal 25 paalsporen zijn aangetroffen (afbeelding 9). Deze paalsporen liepen vanuit de B-horizont onder het middeleeuwse plaggende tot in de niet verstoorde ondergrond (afbeelding 10). De dichtheid aan paalsporen is relatief hoog, maar tussen de sporen was geen onderlinge samenhang te ontdekken. Gezien de hoeveel-

complexen in de omgeving van Hilversum. De bekendste exponent hiervan zijn de raatakkers op de Hoorneboegse Heide, die zijn ontdekt in 2012 bij inspectie van hoog-tebeelden van de Zuiderheide. Dit raatakkercomplex is reeds uitvoerig beschreven in meerdere publicaties en zal hier daarom niet verder worden behandeld (Theunissen & De Kort, 2014; Wortelboer, 2014). Minder bekend is dat er mogelijk ook een raatakker-



Afbeelding 6. Vlaktekening van werkput 3 bij archeologisch onderzoek aan de Esseboom te Laren, met paalsporen die duiden op de vroegere aanwezigheid van een gebouwstructuur, mogelijk een spieker (bron: Transect rapport 2711).

heid sporen en de afwezigheid van enige ordening lijkt het er wel op dat op deze locatie bouwwerken van meerdere generaties hebben bestaan en er dus langere tijd mensen hebben gewoond. Ook zijn er zeven scherven handgevoerd aardewerk aangetroffen en stukjes verbrande leem, beide eveneens duidend op bewoning in de directe nabijheid.

Een andere recente ontdekking uit de ijzertijd is de aanwezigheid van raatakker-

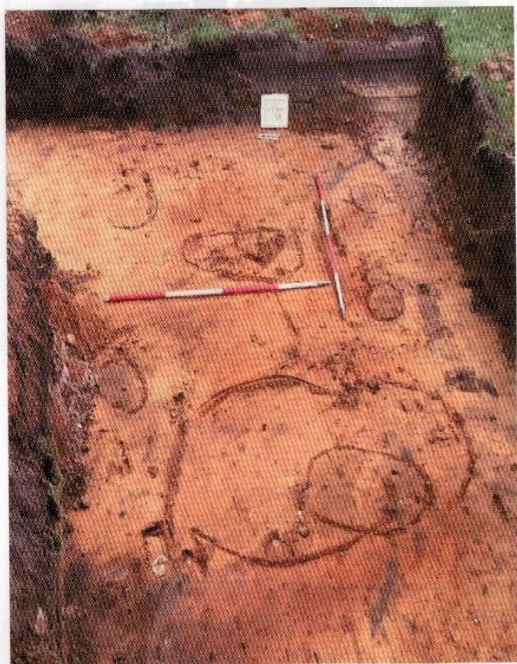
complex heeft gelegen op en rond de Aardjesberg (D) (Kooistra en Maas, 2008). Op basis van onderzoek van AHN-beelden (digitale hoogtebeelden) vermoeden Kooistra en Maas de aanwezigheid van een raatakkercomplex op die plek. Bij het nauwgezet bekijken van de AHN-maaivelddata met dynamische legenda valt het inderdaad op dat er op de Aardjesberg plaatselijk vage 'dambord'-achtige patronen zijn te zien (afbeel-

ding 11), die gelijken op de patronen van de Hoorneboegse Heide.

Tot een concrete veldtoetsing van dit vermoeden is het tot op heden nog niet gekomen. Mochten op deze plek raatakkers hebben gelegen, dan doet zich ook een interessant vraagstuk voor. Namelijk: hoe valt het gebruik als landbouwgebied te rijmen met het eveneens uit de ijzertijd daterende gebruik als urnenveld dat voor een deel het gebied waar mogelijk de raatakkers lagen, overlapt?

Naarden: Bussumerstraat

Aan de *Bussumerstraat* in Naarden (E) zijn bij een archeologisch onderzoek in 2014 spitspooren en greppels aangetroffen die onder een veenbedekking liggen in de top van het dekzand (Krol, 2014, zie ook een bijdrage in TVE: Koopman, 2021). Het ontstaan van deze veenlaag valt mogelijk te koppelen aan een vernat-



Afbeelding 7. Overzichtsfoto van de mogelijke spieker in werkput 3. De (paal)sporen zijn omcirkeld door inkrassen in de grond (foto Thomas van Cruchten, bron: Transect rapport 2711).



Afbeelding 8. Ijzertijdaardewerk en een fragment van een vuursteen, gevonden aan de Esseboom te Laren (foto Anne van Bussel, bron: Transect rapport 2711).

ting van het landschap in de Vechtstreek door het afnemen van de waterafvoer via de Vecht en het sluiten van het Oer-IJ (Bazelmans et al., 2022). Deze ontwikkelingen kregen hun beslag vanaf de laat-Romeinse tijd, waardoor de onderliggende sporen op basis van de stratigrafische positie dus zeer waarschijnlijk dateren uit de ijzertijd-Romeinse tijd. Tot nu toe kan dit helaas nog niet definitief worden bevestigd door het ontbreken van aardewerk- en metaalvondsten of absolute dateringen. Voor Naarden als geheel geldt dat er een relatief groot gebied is waar we archeologisch gezien vrijwel niets van weten: het hele gebied rondom de vesting is tussen 1600 en 1900 afgezaand waarbij het oorspronkelijke maaiveld is afgegraven en eventuele archeologische sporen zijn verdwenen. Ook vondstmeldingen door vrijwilligers zijn hier beperkt door het huidige detectieverbod in de APV van Gooisemerén.

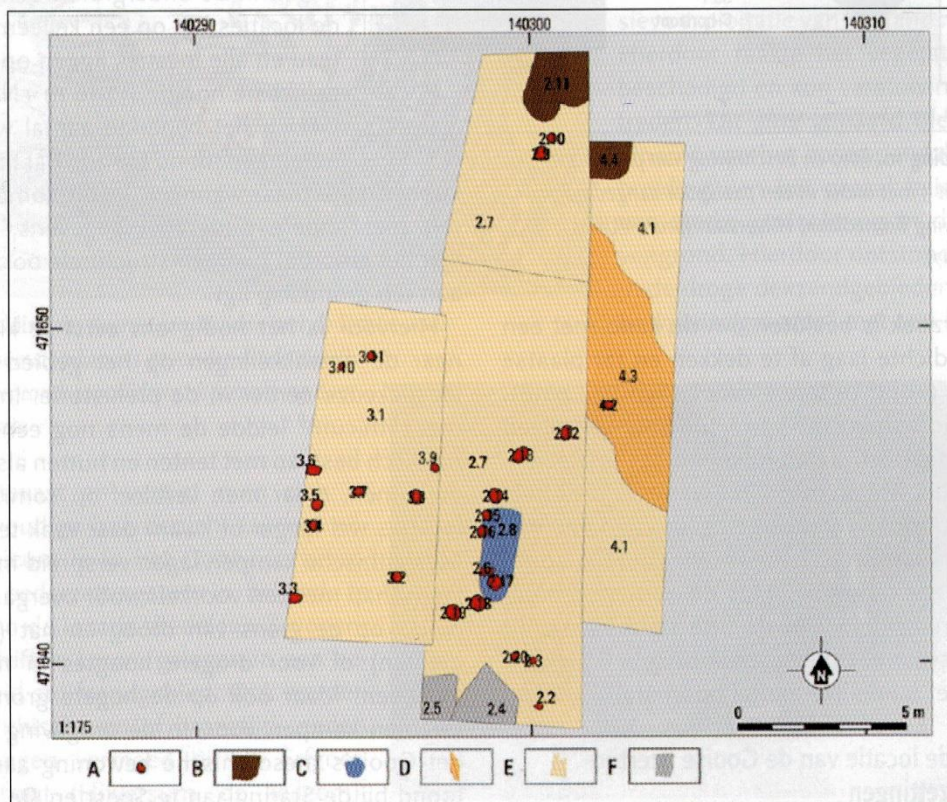
Muiden: Brediussterrein

Uit de Vechtstreek zijn al sinds eind negentiende eeuw vondsten van boomstamkano's bekend die allemaal dateren uit de ijzertijd

(Koopman, 2017). Deze vondsten, tot nu toe drie, zijn te koppelen aan het ontstaan van de Vecht, zo'n 1.000 v. Chr. (Bos, 2010), net voor de overgang late bronstijd-vroege ijzertijd. Daarmee ontstond een doorgaande waterweg vanaf de Kromme Rijn naar het Oer-IJ die al snel als vaarweg door de prehistorische mens in gebruik werd genomen.

De meest recente vondst van een boomstamkano dateert uit 2015, toen in het zo-

kano is alleen aan de bovenkant plaatselijk ontbloot en hieruit zijn enkele houtmonsters genomen voor C14-datering. Deze komt uit op 2530 BP (682 v. Chr.), vroege ijzertijd dus. De kano ligt met de top in het veen en met de basis in fijn kleiig zand. Dit laatste pakket betreft de delta-afzettingen van de Vecht die in de ijzertijd ter hoogte van Muiden werden gevormd in meren waar de Vecht doorheen stroomde (Bos, 2010). Het landschap aldaar



Afbeelding 9. Allesporenkaart van de opgraving aan de Borneolaan, Hilversum.

Rode stippen betreffen paalkuilen (bron: VUHbs ZAN 917).

geheten *plangebied Bredius* (de weilanden gelegen tussen de Maxisweg en de Amsterdamsestraatweg te Muiden) (afbeelding 12) een boomstamkano werd aangetroffen (Hoven & Leuving, 2016). Dit prehistorische vaartuig heeft een lengte van 6,5 meter, een breedte van 80 cm en ligt met de top ongeveer 50 cm onder het maaiveld (afbeelding 13). De

leek een beetje op de huidige Biesbosch: zeer waterrijk met meren en rietkragen, omzoomd door moerassen.

Nadat het Vechtsysteem vanaf zo'n 200 v. Chr. minder actief werd, kreeg de vegetatie weer de overhand: de meren verlandden en er ontstond op grote schaal veen waarmee de kano bedekt raakte. Na afloop van het

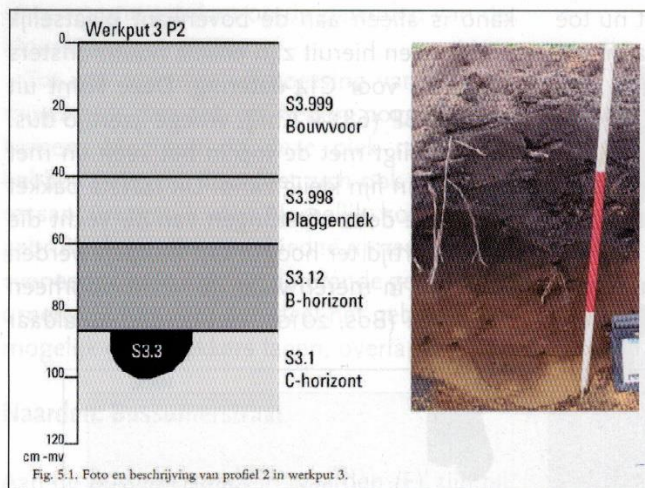


Fig. 5.1. Foto en beschrijving van profiel 2 in werkput 3.

Afbeelding 10. Foto en beschrijving van profiel 2 in werkput 3 met onder in een paalspoor aangeduid. Opgraving Borneolaan, Hilversum (bron: VUHbs ZAN 917).

onderzoek is besloten om de kano met een waterdichte laag af te dekken en ter plaatse in de grond te laten zitten (Schute, 2018). De boomstamkano van Muiden is niet alleen regionaal een belangrijke vondst, maar ook landelijk. Tot en met 2022 waren er over heel Nederland in totaal slechts 49 vondsten van boomstamkano's bekend (Maarleveld, 2008; onderzoek auteur). Met de kano van Muiden meegeteld zijn de drie exemplaren uit de Vechtstreek dus goed voor zo'n 6 procent van het landelijke aantal boomstamkano's.

Over de locatie van de Gooise ijzertijd-nederzettingen

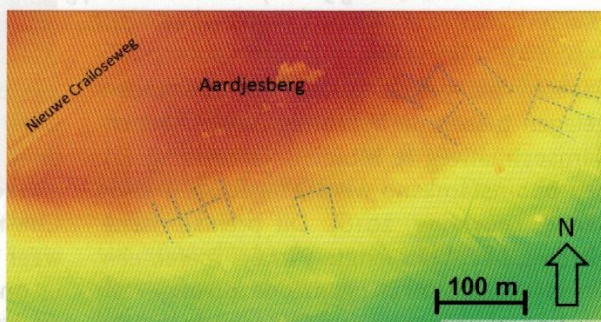
Eind 2022 zijn er in het Gooi dus drie locaties bekend waar met zekerheid bewoning is geweest in de ijzertijd. Daarnaast blijken uit eerdere onder-

zoeken nog drie locaties te bestaan waar zeer waarschijnlijk een ijzertijd-nederzetting (in de buurt) heeft gelegen.⁷ Wanneer we kijken naar de fysisch-geografische kenmerken van deze locaties (tabel 1 & afbeelding 14), dan blijkt dat er grote overeenkomsten zijn. Vijf ervan zijn gelegen op de helling van een stuwwal, met gestuwde afzettingen in de ondergrond. Een van de locaties ligt op een keilemplateau en alle locaties liggen op vergelijkbare hoogte (12-16 m +NAP). Gezien het beperkte aantal waarnemingen tot nu toe zou dat toeval

kunnen zijn, maar wanneer we dit combineren met andere onderzoeksgegevens, dan lijkt het erop dat hier een structurele oorzaak aan ten grondslag ligt.

Hiervoor is het nodig om eerst te kijken naar de ontwikkelingen op het gebied van locatiekeuze eerder in de prehistorie. In het mesolithicum⁶ leidde de mens nog een nomadisch bestaan met tenten en hutten als onderkomen, maar men verbleef op sommige locaties wel langer of kwam daar vaak terug. Mesolithische kampen lagen verspreid in het landschap met een voorkeur voor overgangszones op de grens van droog en nat (gradiënten) of voor drogere hoogtes in natte gebieden. Maar ook op de hogere gronden kwamen kampen voor. In de omgeving van het Gooi is mesolithische bewoning aangetoond bij de Staringlaan te Soest en De Drie

Afbeelding 11. AHN hoogtebeeld van het zuidelijke deel van de Aardjesberg met enkele vage contouren van mogelijke raatakkers gemarkeerd. Ondergrond: AHN-viewer (bewerking door auteur).



Eiken te Baarn, beide gelegen op een helling met dekzand in de ondergrond. Ook op de Aardjesberg is mogelijk bewoning geweest in het mesolithicum, hoewel dit nog niet afdoende is aangetoond. Hier bestaat de ondergrond uit keileem.

In het neolithicum wordt de bewoning



Afbeelding 12. Kaartje van Muiden met de locatie waar de boomstamkano is gevonden (rode cirkel).
Ondergrond: topotijdreis.nl. (bewerking door auteur).

plaatsvast en vestigt men zich in eenvoudige boerderijen. Uit het neolithicum is in het Gooi één bewezen nederzettingsterrein bekend, te weten de locatie Vredelaan-Zevenenderdrift te Laren, gelegen in een begroeid stuifzandgebied. Ook worden neolithische en/of bronstijd- nederzettingen vermoed bij de Erfgooiersstraat (Hilversum, op keileem), de Noorderheide (Blaricum, op gestuwde afzettingen) en de Blaricummerheide (Blaricum, op gestuwde afzettingen).

Opvallend is dat er dus in het mesolithicum en neolithicum nog bewoning was in de dekzandgebieden, maar dat de bewoning in de ijzertijd – althans naar het huidige inzicht – beperkt was tot de hoger gelegen delen met gestuwde afzettingen dan wel keileem in de ondergrond. Hieruit valt te concluderen dat de dekzandgebieden in de loop van de mil-

lennia geleidelijk minder aantrekkelijk waren geworden voor vestiging. Dit kan verklaard worden vanuit de bodemdegradatie die al sinds het neolithicum optrad in de Gooise dekzandgebieden.

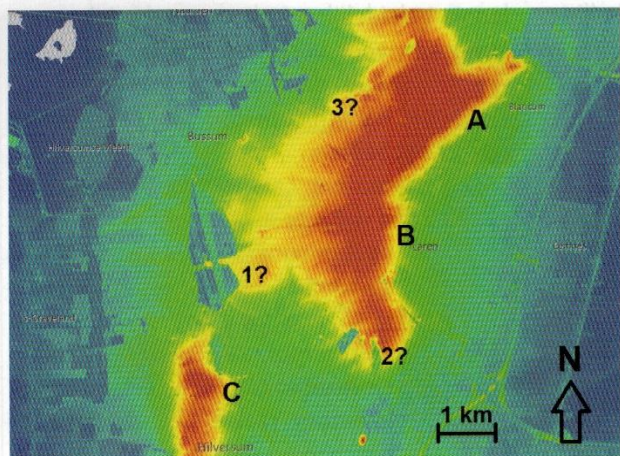
Zo is voor het Laarder Wasmerengebied aangetoond dat hier al aan het begin van het neolithicum en in de bronstijd verstuingen plaatsvonden⁸ (Sevink et al., 2013) die waarschijnlijk werden veroorzaakt door een intensieve exploitatie van het landschap. Hierdoor raakte het vegetatiedek beschadigd en kon verstuing op treden. Dit ging gepaard met een afname van het bosoppervlak, uitbreiding van het areaal heide en een sterke podzolering in de bovengrond. Hierdoor ontstonden er in de droge dekzandgebieden zure haarpodzolgronden⁹ met een harde



Afbeelding 13. Een deel van de boomstamkano ontsloten. Opgraving Brediussterrein te Muiden (bron: Syntheegra rapport S150092).

podzol-B horizont (afbeelding 15). Dit landschap van zandverstuingen, heide en zure bodems was voor de prehistorische mens onaanvaardbaar als vestigingslocatie. Met recht kan hier gesproken worden van een *prehistorische milieuramp*.

Overigens zijn er op andere locaties in het



Afbeelding 14. AHN hoogtebeeld van het centrale deel van het Gooi met de locaties van de drie in dit artikel besproken ijzertijdnederzettingen en de locaties van drie mogelijke ijzertijdnederzettingen uit eerder onderzoek. Ondergrond: AHN-viewer (bewerking door auteur).

Gooi ook aanwijzingen gevonden voor vroege verstuvingsfasen in dekzandgebieden zoals in de vesting Naarden¹⁰ en aan de 's-Gravelandseweg te Bussum (ongepubliceerde waarneming door auteur). De stuwwallen hebben een mineralogisch rijkere bodem met een meer afwisselende lithologie (bodemsamenstelling), waardoor deze bodems veel minder gevoelig zijn voor degradatie en daarmee beter geschikt waren voor de

prehistorische landbouw. De smeltwatervlakten bekleden qua bodemkwaliteit een tussenpositie, maar ook hier komen voornamelijk haarpodzolgronden voor en reeds op het spreidingskaartje van afbeelding 1 valt op dat hier vrijwel geen vondsten zijn gedaan. Daarmee lijkt het erop dat deze gebieden eveneens slecht bruikbaar waren voor de ijzertijdmens.

De 'leegte' van het dekzandlandschap en de smeltwatervlakten wordt onderschreven door het ontbreken van ijzertijdsporen in de hogere delen van Bussum, het Spanderswoud en een deel van de Bussumerheide, het noordelijk deel van het Gooi (waar op veel plekken een dunne laag (verstoven) dekzand op de

Locatie	Ref. afb. 14	Hoogteligging (m + NAP)	Geomorfologische eenheid	Geologische eenheid
Omg. Boslaan, Blaricum	A	16 m	Stuwwalhellings	Gestuwde afzettingen
Esseboom, Laren	B	13 m	Stuwwalhellings	Gestuwde afzettingen, keileem
Borneolaan, Hilversum	C	12 m	Stuwwalhellings	Gestuwde afzettingen
Aardjesberg	1?	15 m	Keileemplateau	Keileem
Zuiderheide	2?	16 m	Stuwwalhellings	Gestuwde afzettingen
Museumlaan	3?	14 m	Stuwwalhellings	Gestuwde afzettingen

Tabel 1. Fysisch-geografische kenmerken van de locaties van de drie tot nu toe aangetoonde ijzertijdnederzettingen in het Gooi en drie mogelijke ijzertijdnederzettingen uit eerdere onderzoeken.

Met de vraagtekens is aangegeven dat de locatie van deze drie nederzettingen minder nauwkeurig bekend is dan van de drie in dit artikel behandelde nederzettingen.

stuwwal ligt, bijvoorbeeld de Limitische heide) en slechts weinig waarnemingen in het oudere deel van Huizen, dat voor een deel op dekzand is gelegen. Hetzelfde geldt voor Baarn, waarvan een groot deel van de bebouwde kom op dekzand ligt en eveneens weinig waarnemingen uit de ijzertijd bekend zijn.

Het Gooise landschap in de ijzertijd

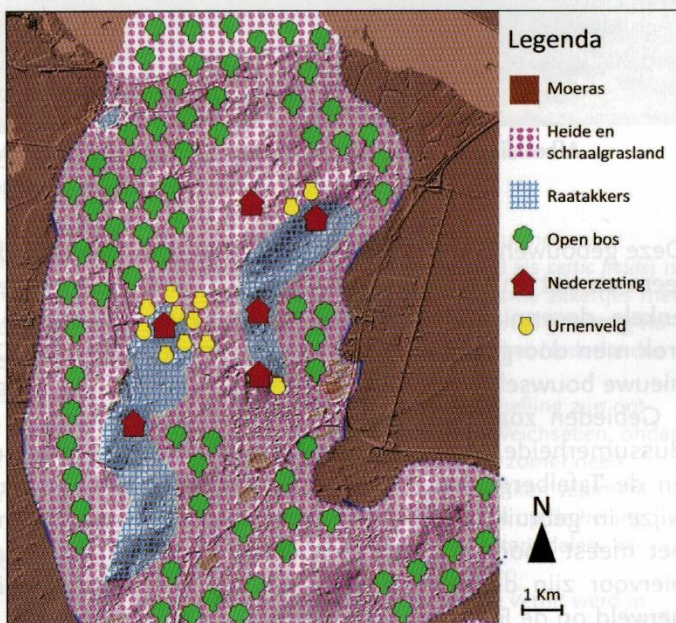
Op basis van de in dit artikel besproken waarnemingen en eerdere gegevens is het mogelijk om enige uitspraken te doen over het Gooise landschap in de ijzertijd (afbeelding 16). De hier beschreven waarnemingen bevestigen in grote lijnen het reeds door Cruysheer (2009) beschreven beeld van het Gooi als een in de ijzertijd relatief dichtbevolkt en intensief geëxploiteerd landschap. Dat heeft er ook voor gezorgd dat de ijzertijdmens veel sporen heeft achtergelaten waardoor enige mate van reconstructie van landschap en bewoning mogelijk is. De bewoning en de landbouw in de ijzertijd lijken zich op basis van de huidige aanwijzingen voor het voorkomen van raatakkers vooral te concentreren op de hellingen van de stuwwallen en in de gebieden waar keileem of keileemverweringsgronden voorkomen, zoals de Aardjesberg en de Hoorneboegse heide.¹¹ Deze gebieden waren in de ijzertijd dus geen heide, maar landbouwgrond



Afbeelding 15. Sterk ontwikkeld haarpodzolprofiel in dekzand met voormalige heidebedekking, een zeer onvruchtbare bodem. Locatie vlak bij het 'Zonnestraal'-complex, Loosdrechtse Bos. De bovenste 20 cm grond is opgebracht (foto Sander Koopman, april 2020).

met verspreid tussen de akkers liggende nederzettingen.

Zoals hiervoor reeds gesteld zijn er tot nu toe drie concrete locaties aangetoond waar in de ijzertijd bewoning is geweest en drie locaties waar dit zeer waarschijnlijk (in de buurt



Afbeelding 16. Voorlopige schetskaart van het Gooise landschap in de ijzertijd (bron: auteur, tekening: drs. A.E. Pfeifer).

het geval is geweest. Hoe moeten we ons deze ijzertijd'dorpjes' voorstellen? Bij waarnemingen elders in Nederland heeft men vastgesteld dat ijzertijdnederzettingen (net zoals eerder in de prehistorie) kleinschalig waren en gekenmerkt werden door hooguit enkele erven bij elkaar, waarbij een erf doorgaans bestond uit een boerderij en een of meer (graan)opslagplaatsen (afbeelding 17).

verscheidene crematiegraven in de omgeving van de Tafelberg. Een deel van de Gooise heidevelden was zeer waarschijnlijk in de ijzertijd ook al met heide begroeid. Uit onderzoek naar pollenassemblages onder enkele grafheuvels uit het neolithicum/de bronstijd op de Westerheide en Zuiderheide is namelijk gebleken dat er al bij de aanleg van die grafheuvels sprake moet zijn geweest van open



Afbeelding 17. Reconstructie van een ijzertijderf te Orvelte (Drenthe) met boerderij en spieker (foto Sander Koopman, augustus 2022).

Deze gebouwen waren vervaardigd van hout, leem en riet en hadden een levensduur van enkele decennia. Na het verstrijken ervan trok men doorgaans in de directe omgeving nieuwe bouwsels op.

Gebieden zoals het zuidelijk deel van de Bussumerheide, delen van de Westerheide en de Tafelbergheide waren op een andere wijze in gebruik, waarbij een rituele functie het meest voor de hand ligt. Aanwijzingen hiervoor zijn de aanwezigheid van het urnenveld op de Bussumer- en Westerheide en

heide in de omgeving. En het lijkt erop dat gedurende de hele prehistorie dit grafheuvel-landschap bewust werd beheerd en open gehouden (Doorenbosch, 2013).

De overige delen van het landschap, te weten de smeltwatervlakten, de dekzandgebieden en het noordwestelijk deel van de stuwwallen, waren naar het huidige inzicht waarschijnlijk extensief in gebruik (bijvoorbeeld voor het oogsten van hout en het rapen van eikels). Ze waren begroeid met een open bos dan wel parkachtig van karakter

met bosschages, verspreid staande bomen, heide en schraalgraslanden. Er groeiden licht minnende boomsoorten die kenmerkend zijn voor een relatief voedselarme en droge bodem zoals zomereik, berk en hazelaar.¹²

Langs de randen van het Gooi was een geleidelijke overgang naar de veenmoerassen aan weerszijden van het Gooi, die – uitgezonderd de oeverwallen van de Vecht – in de ijzertijd nog volledig onbewoond waren. Maar ook in het centrale deel van het Gooi lagen er plekken die in de ijzertijd nauwelijks bruikbaar waren voor landbouw of bewoning, bijvoorbeeld lokale (hangwater)venen zoals het Monnikenwater en het Hilversums Wasmeer. Ook de huidige centra van Hilversum en Laren zullen vanwege de ligging in een komvormige laagte aan de voet van de stuwwallen periodiek behoorlijk drassig geweest zijn en daardoor in de ijzertijd beperkt of niet in gebruik zijn geweest.¹³

Tot besluit

Uit deze literatuurstudie is gebleken dat onze kennis van de ijzertijd van het Gooi de afgelopen decennia flink is toegenomen. Voor het eerst is er concreet zicht verkregen op waar men woonde in de ijzertijd en ook is duidelijk geworden welke gebieden juist minder in trek waren. Alleen door de combinatie van vele individuele onderzoeken kon dit beeld worden verkregen. De Nederlandse archeologie is helaas zodanig ingericht dat de aan bouwplannen gekoppelde archeologische onderzoeken doorgaans door commerciële partijen worden gedaan en die krijgen alleen betaald voor het aan hen opgedragen onderzoek. Een bovenlokale synthese van onderzoeksresultaten blijft hierdoor veelal uit. Het is een onderdeel van de missie van archeologievereniging AWN Naerdincklant om zulke synthese onderzoeken juist wél op te pakken, daar waar de professionele archeologie een leemte laat. In de verdere toekomst hoopt deze vereniging in dit soort onderzoeken gezamenlijk op te

trekken met een Gooise regioarcheoloog.

Tot slot nog enkele woorden over de voor dit artikel gekozen onderzoeksopzet. De keuze was om vooral de proefsleuven- en AB-onderzoeken (Archeologische Begeleiding) te selecteren, enerzijds vanwege beperkte tijd maar anderzijds vanwege het feit dat deze onderzoeken de meeste informatie opleveren. Namelijk: niet alleen de eventuele objecten, maar ook een ongestoord zicht op de lithostratigrafische positie van de objecten (de plek in het bodemprofiel) en een beter zicht op de ruimtelijke relaties tussen objecten, sporen en dergelijke. Hierdoor kunnen de vondsten eenduidiger geïnterpreteerd worden dan bij een booronderzoek het geval is. Tot slot dient nog te worden vermeld dat dit literatuuronderzoek onvermijdelijk een momentopname is die hopelijk in de nabije toekomst alweer kan worden aangevuld met verbeterde inzichten.

Dankwoord

Dank aan drs. A.T.E. Cruysheer (AWN Naerdincklant) voor de informatie en voor het reviewen van dit artikel. Voorts dank aan drs. A.E. Pfeifer voor het vervaardigen van afbeelding 16 en aan prof.dr. J. Sevink voor de discussie over de vegetatie gedurende de ijzertijd.

Noten

1. Zie: <https://easy.dans.knaw.nl/ui/home>.
2. Raatakkers (ook wel aangeduid als *celtic fields*) is de benaming voor kleine vierkante akkertjes met wallen eromheen die in de ijzertijd en vroeg-Romeinse tijd in grote delen van het Nederlandse zandgebied voorkwamen.
3. Afzettingen die op de stuwwalhelling zijn ontstaan in de laatste ijstijd, het Weichselien, onder koude condities met een in de zomer deels ontdooiende bodem. Daardoor kon sediment langzaam naar beneden glijden op de helling.
4. Klei gemengd met grovere bestanddelen, bedoeld om barsten te voorkomen.
5. Zie verder de noten en literatuur in het Tijdschrift van Stichting Tussen Vecht en Eem van maart 2024